

พระกรณียกิจในด้านการป้องกันพระราชอาณาเขต

นอกเหนือจากพระอำนาจส่วนพระองค์ในการปกครองพระราชวังบวรสถาน-
มงคลตั้งไค่กล่าวมาแล้ว ในด้านพระอำนาจในการปกครองประเทศร่วมกับพระเจ้า-
แผ่นดิน มิได้กำหนดขอบเขตพระอำนาจ หน้าที่ ความรับผิดชอบไว้เป็นไปในลักษณะใด
และมีขอบเขตเพียงใด ดังนั้น การวิเคราะห์ขอบเขตพระอำนาจของพระองค์จึงต้อง
อาศัยพระกรณียกิจของพระองค์ที่ปรากฏในระหว่างดำรงพระอิสริยยศตลอดหารัชกาล
เป็นมาตรฐานในการวิจัย พระกรณียกิจที่สำคัญของตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถาน-
มงคล ซึ่งเป็นพระภารกิจประจำตำแหน่งซึ่งมีมาแต่โบราณนั้น คือ พระกรณียกิจในด้าน
การป้องกันพระราชอาณาเขต อันย่อหมายถึงพระองค์ทรงมีพระอำนาจในด้านการทหาร
โดยเฉพาะ พระอำนาจในค่านี้ย่อมคลุมไปถึงการเสด็จออกเป็นที่พินาศ หรือ เป็นจอม-
ทัพ บัญชาราชการสงครามทั้งทหารบกทหารเรือ ทั้งในยามสงบและยามสงคราม ใน
ยามราชการสงคราม ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจเต็มในการบัญชาการทัพด้วยวิธีทางที่ทรงเห็น
ว่าเป็นหนทางที่จะนำมาซึ่งความมีชัยชนะ ในยามสงบ ก็ทรงมีพระภารกิจในการควบคุม
ฝึกหัดทหาร ให้มีประสิทธิภาพเตรียมพร้อมที่จะเผชิญหน้าข้าศึกได้ทุกโอกาส นอกจากนี้
พระภารกิจในด้านการป้องกันพระราชอาณาเขต ยังครอบคลุมไปถึงความรับผิดชอบใน
ด้านการสร้างป้อมปราการป้องกันข้าศึกอีกด้วย อันพระกรณียกิจในด้านการป้องกันพระ-
ราชอาณาเขตดังกล่าวนี้ มิได้หมายความว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลทุกพระองค์
ทรงมีคุณสมบัติครบถ้วนดังกล่าวนี้แต่อย่างใด แต่พระองค์ทรงมีพระกรณียกิจดีเด่นไปองค์ละ
ด้าน แล้วแต่สถานการณ์และพระปรีชาสามารถของแต่ละองค์ เป็นต้นว่า กรมพระราช-
วังบวรมหาสุรสิงหนาทเมื่อเปรียบเทียบกับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีและกรม-
พระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสวยแล้ว ทรงมีคุณลักษณะที่ดีเด่นในด้านการเป็นนักรบที่เก่ง
กล้าสามารถ ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีคุณลักษณะเด่นในด้านการ
สร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ อันเป็นประโยชน์กับวงการทัพกรุงสยาม ส่วนกรมพระราชวัง-

บวรวิชัยชาญก็ทรงรับมรดกตกทอดจากพระราชบิดา มิได้มีแนวสร้างสรรคดีให้บังวงการทหารมากเท่าใดนัก เพราะทรงมีคุณสมบัติที่เกินไปในด้านการช่าง

คุณสมบัติในด้านการเป็น "นักรบ" ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้ง 6 พระองค์ (รวมทั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ไม่มีพระองค์ใดที่จะทรงมีพระเกียรติยศ และได้รับการสรรเสริญยกย่องเท่ากับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในรัชกาลที่ 1 ใดเลย ทั้งนี้เพราะ พระองค์ทรงมีคุณลักษณะเด่นในด้านการรบพุ่ง อันเป็นคุณสมบัติประจำพระองค์มาแต่ครั้งยังรับราชการเป็นแม่ทัพพระทัยของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีมาตลอด 15 ปีแล้ว เมื่อได้รับอุปราชภิเษกเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ก็ทรงรับภาระป้องกันพระราชอาณาจักรให้กับสมเด็จพระเชษฐาธิราชเสียเอง ทุกครั้งที่มอริราชศัตรูมาเข้ายึดพระนคร ไม่มีสักครั้งเดียวที่พระองค์จะปฏิเสธ จะต้องเสด็จไปทุกครั้ง ไม่ว่าจะเสด็จเป็นจอมทัพพระองค์เดียวหรือจะโดยเสด็จพระบรมเชษฐาธิราชก็ตาม การศึกแต่ละครั้งของพระองค์ก็ไม่เคยนำความนิคหวังมาสู่ประเทศ กลับนำแต่ชัยชนะอันเป็นที่น่าปิติยินดีมาสู่ประเทศชาติทั้งสิ้น การที่ทรงมีคุณสมบัติเด่นในเรื่องนี้เพราะนอกจากมีประสบการณ์ในด้านการรบแล้ว การที่ประเทศอยู่ในสภาวะสงครามมีศึกติดพันตลอดรัชกาลนั้น ก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้พระองค์เด่นกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์อื่น ๆ ควบ การสงครามกับพม่าตลอดรัชกาลที่ 1 มีถึง 7 ครั้งด้วยกัน คือ ศึกพระเจ้าปดุง (Bodawpaya) ใน พ.ศ. 2328 พระองค์เสด็จยกทัพไปตีค่ายพม่าที่ลาตหญ้า แล้วเสด็จยกทัพเรือลงไปชัยโล่พม่าทางหัวเมืองชายทะเลตะวันตก (หัวเมืองปักษ์ใต้) ศึกครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2329 คราวรบพม่าที่ท่าดินแดงและสามสบ ครั้งที่ 3 คราวตีเมืองนครลำปางและป่าซางใน พ.ศ. 2330 ศึกในครั้งต่อไปส่วนใหญ่เป็นศึกอันเกิดจากไทยคิดจะตีเมืองพม่าเป็นการตอบแทนที่พม่าเคยทำให้ไทยได้รับความลำบากยากแค้นแสนสาหัส ความรู้สึกของคนไทยในสมัยนั้นเป็นอย่างไร ฟังเห็นได้จากกลอนเพลงยาวรบพม่าของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงพระนิพนธ์ไว้เมื่อจะไปตีเมืองพม่าไว้บางตอน คือ

มันทำเมืองเราก่อนเท่าใด
 จะทดแทนมันให้หมกสิ้น
 มันจิตอหังการหิมิพ
 จะล้างให้สิ้นอย่าสงกา
 อันกรุงรัตนอังวะครั้งนี้หรือ
 จักพเนง้อมมืออย่าสงสัย
 พมาจะมาเป็นชาวไทย
 จะไค้ไชสร้างกรุงอยุธยา ¹

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชวิจารณ์เรื่องนี้ไว้ว่า

ข้อความตามพระราชนิพนธ์นี้ ถ้าผู้อ่านพิจารณาด้วยญาณอันหยั่งลงว่าเป็น
 เรื่องจริงไม่ใช่อ่านเรื่องวงศ์ ๆ จักร ๆ จะรู้สึกน้ำใจท่านผู้เป็นต้นตระกูล
 ของเรามา มีความอภัยศ หุกระอน ลำบากยากเข็ญแค้นเคืองสักเพียง
 ใด ความคิดเช่นนี้ไซ้จะมีแก่กรมพระราชวังบวร ๆ ย่อมมีทั่วไปในผู้มี
 บรรดาศักดิ์และมีปัญญาในเวลานั้น ²

จากข้อความในเพลงยาวและพระราชวิจารณ์ดังกล่าว ย่อมแสดงให้เห็นได้ชัดว่า
 กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงมีน้ำพระทัยศรัทธายิ่งนักที่จะต่อสู้ล้างแค้นชาติให้
 ย่อยยับเหนือสิ่งอื่นใด ด้วยเหตุที่มีน้ำพระทัยรักชาติบ้านเมืองอย่างรุนแรงนี้เอง เป็นองค์
 ประกอบหนึ่งที่ช่วยสนับสนุนให้พระองค์แสดงพระปรีชาสามารถในความเป็น "นักรบ" เค้น
 กวาดกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์อื่น ๆ

¹ จดหมายเหตุความทรงจำของกรมหลวงนรินทรเทวี..., หน้า 237.

² เรื่องเดียวกัน, หน้า 239.

การศึกสงครามที่พระองค์เสด็จไปเพื่อกระทำการล้างแค้นพม่าในครั้งหลัง ๆ ไต่แกคราวตีพม่าใน พ.ศ. 2336 ต่อมาใน พ.ศ. 2340 เสด็จรบพม่าที่เมืองเชียงใหม่ และศึกครั้งสุดท้ายเป็นศึกขับไล่ออกจากลานนาไทยใน พ.ศ. 2345 พระองค์เสด็จเป็นจอมทัพแต่ยังไม่ทันเสด็จไปถึงเชียงใหม่ ทรงพระประชวรเสียที่เมืองเถิน ไม่สามารถเสด็จต่อไปอีกได้ จึงมอบพระอำนาจให้กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข คือกรมหลวงอนุรักษเทเวศน์เสด็จตีค่ายพม่าที่เชียงใหม่แทนพระองค์

การศึกทั้ง 7 ครั้งทีกล่าวนานี้ เป็นการศึกที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 และเกิดขึ้นในระหว่างที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทยังดำรงพระชนมอยู่ จะเห็นได้ว่า พระองค์ไม่เคยละเลยหรือทอดพระธุระในคานนี้เลย แม้พระองค์จะทรงพระประชวรในการเสด็จศึกครั้งสุดท้าย ก็มีใต๋ทรงยอทอด หรือทำให้ไพร่พลต้องท้อแท้ กลับประหวั่นพรั่นใจ กระตุ้นเตือนให้ทัพไทยไม่หวนหวัด และไม่ต้องกังวลในพระอาการของพระองค์ ให้ศรัทธารักแค้นคืนเหนือสิ่งอื่นใด จึงคว่ำบึ้งเตือนกรมพระราชวังหลังในครั้งนั้นว่า "ให้เร่งระดมเข้าตีพม่าเอาเมืองเชียงใหม่คืนให้จงได้ อย่าให้คิดที่ว่านางอง เอาแต่การแค้นคืนตามอาชญาทัฬหี" ¹ และใต๋ตรีสปลอบกรมพระราชวังหลังซึ่งทรงพระกันแสงเมื่อเห็นพระองค์ประชวรชุกชุมมีพระอาการมาก ว่า "เจ็บไข้อยังไม่เป็นโรคดอก จะเอาชีวิตไว้คอยทำ ให้ได้ เร่งยกขึ้นไปเถิด" ² และการศึกครั้งสุดท้ายนี้ก็ปรากฏผลเป็นที่พอพระราชหฤทัย คือขับไล่ออกมาเป็นผลสำเร็จ

ในราชการทัฬหีตลอดรัชกาลที่ 1 นั้น ปรากฏว่าพระองค์ได้มีโอกาสแสดงความ เป็นอัจฉริยภาพอย่างเต็มที่ในการพิชิตศึกครั้งหนึ่ง คือ ในคราวเสด็จออกไปรบพม่าที่ลาภญา เมืองกาญจนบุรีใน พ.ศ. 2328 อันเป็นผลงานที่ดีเด่นของพระองค์และมีความ

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา... , เล่ม 2, หน้า 577.

² เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

สำคัญที่สุด ที่กล่าวว่า เป็นการศึกที่สำคัญยิ่งของพระองค์นั้น ใครจะกล่าวโดยละเอียด เพื่อให้เห็นถึงยุทธวิธี และกลศึกต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงนำมาใช้ อันเป็นหนทางไปสู่ความ มีชัยในบั้นปลาย คือ ใน พ.ศ. 2328 พระเจ้าปดุง (Bodawpaya) ได้เสด็จเป็นจอมทัพ คุมทัพมาถึง 9 ทัพ และทรงมอบให้กองทัพที่ 4, 5, 6, 7 และ 8 (ของพระเจ้าปดุง)¹ หะยอยเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบ ข่าวศึก จึงปรึกษาหารือลงความเห็น ว่า ทัพใหญ่ของพม่าเข้ามาทางด่านเจดีย์สามองค์เช่น นี้ ควรเป็นหน้าที่ของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เพราะถ้าตีทัพนี้แตกแล้ว จะ เป็นผลให้ทัพอื่น ๆ เสียขวัญ โดยเฉพาะทัพทางฝ่ายเหนือก็จะหมกกำลังใจ และในไม่ช้า ก็จะถูกตีแตกออกนอกพระราชอาณาเขต ดังนั้นการรบพม่าที่ทุ่งลาดหญ้าในครั้งนั้น จึง เปรียบเสมือนกับการช้ชะตาความแพะความชนะของการศึกทั้งหมด

การศึกครั้งนี้ นอกจากจะสำคัญในข้อที่ว่าเป็นการศึกซึ่งตัดสินปัญหาความแพ ความชนะแล้ว ยังมีคุณสมบัติที่เกินไปกว่าการศึกของพระองค์ในครั้งหลัง ๆ ด้วย สิ่งนั้น ก็คือ การไชยุทธวิธีอันเป็นกลยุทธ์ที่แปลกใหม่ไม่เคยปรากฏว่ามีผู้ใดเคยใช้มาก่อน สม- เ็จกรมพระยาคำรงราชานุภาพประทานคำวินิจฉัยไว้ว่า กระบวนยุทธวิธีที่ไทยไปตั้งรับ พม่าเข้าศึกที่ลาดหญ้าในครั้งนั้นผิดกับวิธีที่ไทยได้เคยใช้ต่อสู้พม่ามาแต่ก่อน เพราะเมื่อครั้ง สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ตี ครั้งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็ตี ถ้าพม่ายกมาเป็นศึกใหญ่ เหลือกำลังไทยมักต่อสู้ที่พระนคร ถ้าคราวใดไทยเห็นว่ามีกำลังพอที่จะต่อสู้เข้าศึกที่ยกมา

ศูนย์วิทยพัทยาการ

¹ ทัพที่ 4 มีเมียนหวุ่นแมงยิมหาทิมของเป็นแม่ทัพ ทัพที่ 5 มีเมียนเมหวุ่นเป็น แม่ทัพ ทัพที่ 6 มีตะแคงกามะราชบุตรที่ 2 เป็นแม่ทัพ ทัพที่ 7 มีตะแคงจักกูราชบุตร ที่ 3 เป็นแม่ทัพ [ดูรายละเอียดศึกพระเจ้าปดุง พ.ศ. 2328 ได้ในสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า (พระนคร: คลังวิทยา, 2514), หน้า 594-619.]

ก็ยกออกมาตีข้าศึกให้แตก ณ กลางทางก่อนจะเข้ามาถึงชานพระนคร และมีกรมกันใน
 แขวงเมืองสุพรรณบุรีโดยมาก ถ้าเป็นทางเหนือมีกรมกันในแขวงเมืองอ่างทอง วิธีที่
 เอาจองทัพใหญ่ออกไปตั้งสกัดกองทัพใหญ่ของข้าศึกถึงชายแดน เพิ่งมีขึ้นในคราวนี้เป็น
 ครั้งแรก เป็นวิธีที่คิดขึ้นใหม่ในรัชกาลที่ 1 คงเป็นเพราะพิจารณาเห็นว่าทุ่งลาดหญ้าอยู่
 ถัดเชิงเขาบรรทัดซึ่งเป็นทางที่พม่าต้องเดินทัพข้ามเข้ามา ถ้าไทยรักษาทุ่งลาดหญ้าไว้
 ได้ กองทัพพม่าที่ยกมาต้องตั้งอยู่บนภูเขาอันเป็นที่กันดาร ก็จะพบอุปสรรคในการหาเสบียง
 เลี้ยงกองทัพ และการเดินกระบวนทัพก็จะประสบความลำบาก เปรียบเสมือนข้าศึกต้อง
 อยู่ในตรอกไทยคอยสกัดอยู่ปากตรอก แม้ไทยจะมีกำลังน้อยกว่าก็พอจะต่อสู้ได้เพราะอยู่
 ในชัยภูมิที่เหนือกว่า การก็เป็นจริงเช่นนั้น เมื่อกองทัพหน้าของพม่ายกเข้ามาปะทะกอง-
 ทัพไทยที่ตั้งสกัดอยู่ที่ทุ่งลาดหญ้า ก็ต้องหยุดอยู่เพียงเชิงภูเขา เมื่อกองหน้าหยุดบน
 ภูเขา กองทัพที่ยกตามมาข้างหลังก็ต้องหยุดอยู่บนภูเขาเป็นระยะกันไป ปรากฏว่าทัพที่ 6
 ตั้งอยู่ที่ท่าหินแดง ทัพที่ 7 ตั้งอยู่ที่สามสบ ทัพหลวงที่ 8 ต้องตั้งอยู่ที่ปลายลำน้ำลอนซึ่ง
 พม่าจะเจียดสามองค์เข้ามาเพียงสองระยะ กองทัพพม่าตั้งอยู่บนภูเขาจะหาเสบียง-
 อาหารในแดนไทยก็ไม่ได้ ต้องหาขนเสบียงจากแดนเมืองพม่าข้ามเข้ามาส่งกันทุกทัพ
 พม่าจึงเสียเปรียบไทยตั้งแต่แรกยกข้ามแดนไทยเข้ามา ¹

คุณสมบัติอีกประการหนึ่งที่เป็นองค์ประกอบสำคัญในการพิชิตศึกครั้งนี้ คือ การที่
 พระองค์ทรงวางระเบียบวินัยเคร่งครัด มีการลงอาญาทัพอ่างรุนแรงและเด็ดขาดใน
 กรณีที่ไพร่พลมีอาชญากรรมหรืออหิวาต์ ละเลยต่อหน้าที่โดยไม่เห็นแก่หน้าผู้ใด นอกจาก
 จะใช้วินัยและการลงอาญาทัพอ่างรุนแรงแล้ว ยังมีกลศึกอีกประการหนึ่ง ซึ่งนับว่าเป็นส่วน

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 602-603.

สำคัญอย่างยิ่งในการพิชิตศึกครั้งนี้ นั่นคือ การใช้ "สงครามจิตวิทยา" ¹ กลยุทธ์แบบนี้ เพิ่งจะปรากฏใช้โดยกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเป็นองค์แรก เนื่องด้วยการรบครั้งนี้เป็นการรบในลักษณะเอากำลังพลน้อยเขาคอสู่งกำลังพลมาก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงส่งจดหมายหลักจิตวิทยาอย่างสูง เพื่อลวงล่อข้าศึกให้หมดกำลังใจทั้งกาย

¹ สงครามจิตวิทยา เป็นสงครามที่ใช้หลักการโฆษณาชวนเชื่อในการต่อต้านข้าศึกเป็นหลักที่สำคัญ ในสมัยปัจจุบันเครื่องมือที่เป็นประโยชน์คือสงครามชนิดนี้มากที่สุด คือ เครื่องมือสื่อสารมวลชนที่ใช้ในชีวิตประจำวันซึ่งได้แก่วิทยุ หนังสือพิมพ์ ภาพยนตร์ หนังสือ หนังสือรายปักษ์ และใบปลิว เป็นต้น

สงครามจิตวิทยาในเบื้องต้นได้เริ่มมีขึ้นมาแต่สมัยโบราณแล้ว ในขณะนั้นการสื่อสารยังไม่เจริญรุดหน้าเหมือนปัจจุบัน สงครามจิตวิทยาในสมัยโบราณจึงออกมาในลักษณะของคำเล่าลือ อันเป็นการชมขวัญข้าศึก ดังเช่น ในสมัยที่พระเจ้าเจงกิสข่านพิชิตเมืองจีนได้สำเร็จก็ด้วยเหตุผลทางหลักจิตวิทยาประการหนึ่งคือ ได้มีการสร้างข่าวลือถึงกำลังกองทัพม้าชาวมองโกลว่า มีจำนวนมหาศาลที่จะเข้าย่ำยีจีน ด้วยข่าวลือดังกล่าวนี้ นับเป็นการใช้หลักจิตวิทยาเข้าชมขวัญและพิชิตข้าศึกได้สำเร็จในที่สุด แม้ว่าข่าวลือนั้นจะเป็นความจริงหรือไม่ก็ตาม สำหรับในกรณียุทธวิธีของกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท การสร้างกำลังมาอุดหนุนกองทัพด้วยการถือธงทิวโหรงมาในยามเช้าทุกเช้า แม้ว่าจะไม่เป็นกำลังที่มาเสริมจริง แต่ก็เป็นการทำที่ชมขวัญข้าศึกจนเกิดอาการท้อแท้หมดกำลังใจและพ่ายแพ้ในที่สุด ยุทธวิธีดังกล่าวนี้อาจกล่าวได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการใช้สงครามจิตวิทยาในสมัยโบราณได้เหมือนกัน [ดูรายละเอียดสงครามจิตวิทยาใน

W.E. Daughterty และ M. Janowitz (comps.), A Psychological Warfare Casebook, (1958).]

และใจ แล้วจึงเข้าโจมตี และได้ผลดังที่ประสงค์ไว้ กลยุทธ์ที่เรียกว่า "สงครามจิตวิทยา" นั้นเป็นดังนี้ คือ ในเวลากลางคืนมีรับสั่งให้แม่ทัพนำคนกลับไปเสียข้างเพื่อให้พบสายตาพม่า ครั้นรุ่งเช้าก็นำขบวนถือธงตีพม่า ประหนึ่งว่าเป็นกำลังอุกหนุ่นมาทุกวัน พม่าอยู่ในที่สูงเมื่อมองเห็นวากองทัพไทยได้กำลังเพิ่มเติมอยู่เสมอ พม่าจึงได้พากันครั่นคร้ามหมกกำลังใจลงทุกขณะ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงสังเกตเห็นวากองทัพพม่าอดอยาก ครั่นคร้ามมากแล้ว จึงมีรับสั่งระดมกำลังกันโจมตีค่ายพม่าพร้อมกันทุกค่ายในเวลาเดียวกัน คั้งนั้น ภายในเวลาสองเดือนที่พม่าตั้งค่าย กองทัพที่ 4 และ 5 ก็แตกพ่าย ทหารไทยฆ่าฟันพม่าล้มตายเสียเป็นอันมาก ครั้นพระเจ้าปดุงทรงทราบว่ากองทัพหน้าแตกกลับไป ก็ทรงเห็นว่า จะทำการต่อไปไม่สำเร็จจึงให้เลิกทัพกลับไปเมืองเมอะตะมะ¹

จากผลงานด้านการรบอันปรากฏพระปรีชาสามารถดังที่ได้กล่าวมานี้ ย่อมเป็นเครื่องสนับสนุนให้พระองค์ทรงมีคุณสมบัติความเป็น "นักรบ" ที่เด่นกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์อื่น ๆ

ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยขณะดำรงพระอิสริยยศเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ไม่ปรากฏหลักฐานว่า ไททรงมีพระภารกิจด้านการทหารแต่อย่างใด ทั้งนี้เพราะทรงอยู่ในพระอิสริยยศเพียง 3 ปี เท่านั้น ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีและกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพลย์ในขณะดำรงพระอิสริยยศ ทรงรับภารกิจทางด้านการทัพจำกัดเพียงองค์ละครั้งเท่านั้น คือ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีเคยเสด็จไปรบพม่าที่บักซ์ไต๋ใน พ.ศ. 2352 เพียงครั้งเดียว และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพลย์เสด็จไปปราบขมดเวียงจันทน์ใน พ.ศ. 2369 เพียงครั้งเดียว

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 4, ไทยรบพม่า, หน้า 606.

เช่นกัน¹ การเสด็จออกราชการทัพของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสองพระองค์นี้ ก็ไม่ได้ปรากฏพระเกียรติยศเท่ากับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท และการที่พระองค์ท่านทั้งสองเสด็จออกราชการทัพบ่อยครั้ง เมื่อเปรียบเทียบกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแล้ว ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความแตกต่างในค่านิยมมาก เหตุที่แตกต่างกันมากอาจเป็นเพราะพระองค์ท่านโดยเฉพาะกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ คงจะไม่สันทัดในค่านิยมทหารก็เป็นได้ เพราะไม่ยึดใฝ่ในกิจการทหาร เช่นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1 แต่เมื่อเปรียบเทียบพระปรีชาสามารถกันระหว่างกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ และกรมพระราชวังบวรมหาศกคิพลเสพย์ในค่านิยมแล้ว กรมพระราชวังบวรมหาศกคิพลเสพย์ยังทรงสันทัดกว่า เพราะเคยมีประสบการณ์คุมกลาโหมมาแต่ในสมัยรัชกาลที่ 2 อย่างไรก็ตามการที่พระองค์ท่านทั้งสองไม่ปรากฏพระกรณียกิจเท่ากรมพระราชวังบวรในรัชกาลที่ 1 อีกสาเหตุหนึ่ง คือ พระองค์ท่านทั้งสองมีพระชนมายุไม่ยืนยาว เท่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทรงดำรงพระอิสริยยศเพียง 7 และ 8 ปีตามลำดับเท่านั้น ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สั้นที่สุดเมื่อเทียบกับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลองค์อื่น ๆ เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ไปในเวลาอันสั้นเช่นนี้ ย่อมไม่มีโอกาสในการแสดงพระปรีชาสามารถให้ปรากฏได้

ในค่านิยมเป็น "นักรบ" นอกจากกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจะทรงเด่นกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 2 และในรัชกาลที่ 3 แล้ว ยังทรง

¹ ก่อนหน้านี้หนึ่งปีคือใน พ.ศ. 2368 ปรากฏว่าพระองค์เสด็จเป็นจอมพลยกกองทัพไปช่วยอังกฤษรบพม่าในคราวนั้นเสด็จขึ้นไปถึงปากแพทก เมืองกาญจนบุรี ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3 ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์หาใดกล่าวไว้ไม่ แต่ไปปรากฏในลิลิตนิราศว่า ไปตั้งอยู่ไม่สามี่ไร่ระบาคเกิดขึ้นในกองทัพ ก็โปรดให้เลิกทัพกลับ [ดูกรมพระราชวังบวรมหาศกคิพลเสพย์, "ลิลิตนิราศ", พระบวรราชนิพนธ์ (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, 2463), หน้า 56-112.]

ได้เริ่มถวายพระองค์เป็นกษัตริย์สำคัญ และนับเป็นวิวัฒนาการแขนงหนึ่งของวงการทหาร เพราะในสมัยก่อนนี้วิชามหาราชไมเกรงครคณิก¹

ในด้านการปรับปรุงการใช้อาวุธที่ทันสมัยนั้น ปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งทรงมีหน้าที่เป็นผู้ฝึกหัดทหารปืนใหญ่ตั้งแต่ครั้งดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีศรีนครนิเวศร์สรศักดิ์ ได้เอาเอาวิชาการทหารปืนใหญ่แบบตะวันตกมาใช้ โดยทรงแปลตำราปืนใหญ่ฉบับภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย² มาใช้เป็นครั้งแรกในสยาม

หนังสือเล่มนี้มีความสำคัญต่อวงการทหารไทยในขณะนั้นมาก และนับเป็นตำราวิชาปืนใหญ่แบบสมัยใหม่ฉบับแรกของไทยด้วย ดังนั้น การทหารปืนใหญ่ของไทยได้เริ่มวิวัฒนาการเข้าสู่รูปสมัยใหม่ ประกอบด้วยหลักทฤษฎีและหลักปฏิบัติแบบยุโรป ด้วยความอำนวยความสะดวกของพระองค์เป็นครั้งแรก อนึ่ง มีข้อที่นายกองของสรรพสิริพระปรีชาสามารถของพระองค์ ในข้อที่ทรงเชี่ยวชาญในเรื่องปืนใหญ่จึงเป็นเหตุให้ถนนเจริญกรุงโค้งอ้อม คือในระยะแรกกะแผนผังตัดถนนเจริญกรุงชี้คเส้นฉากจากจุดตรงสามแยกพุ่งเข้ามาในพระนครโดยตรงที่เดียว แต่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงเห็นชอบด้วย โคตรัสหักหวังว่านักทฤษฎีทศศาสตร์ เพราะถ้าขาศึกษาปืนใหญ่ตั้งที่ถนนก็อาจจะยิงทำลายประตูเมืองได้อย่างสะดวก ด้วยเหตุนี้จึงได้แก้ไขถนนให้เลี้ยวออกสะพานดำรงสถิตย์ตรงสามแยกซึ่งจะเห็นว่าหักมุมกันอยู่³

¹ Crawford, *op. cit.*, vol. II, p. 36.

² พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว, ตำราปืนใหญ่ (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2466), ทั่วเล่ม.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาถนอมพิทยางกูร, ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25 เรื่องสถานที่ต่าง ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), หน้า 293.

การสร้างสรรค์สิ่งสุดท้าย ที่เป็นการสร้างความเจริญรุ่งเรืองให้แก่วงการกองทัพไทย คือ การปรับปรุงอาวุธยุทโธปกรณ์ให้ทันสมัย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการกองทัพเรือ คือ การต่อเรือรบ พระบาทสมเด็จพระปิยะเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ให้ความสนพระทัยในวิชาการต่อเรือมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 3 โดยครั้งหนึ่งได้เคยร่วมมือกับหมอจันตเดสร้างเรือกลไฟลำแรกของเมืองไทยที่ปรากฏเกียรติยศในหนังสือพิมพ์ Singapore Free Press และ The New York Tribune ดังได้กล่าวมาแล้วในบทที่ 2 ในขณะที่ทรงพระเยาวราช-อิสริยยศเสมอเหมือนพระเจ้าแผ่นดิน แม้จะให้ความสนพระทัยในงานคานต่อเรือน้อยลงกว่าเมื่อครั้งยังเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ พระองค์ก็ยังทรงหาโอกาสศึกษาวิธีการต่อเรือรบแบบยุโรป มาปรับปรุงเรือรบไทยอยู่บ้างพอสมควร เรือรบแบบยุโรปที่ทรงต่อขึ้นถวายพระหัตถ์ของพระองค์ ได้แก่ เรือรบกลไฟอาสาวีร์ส สร้างเมื่อ พ.ศ. 2401 เป็นเรือออร์ทีปใหญ่ 6 กระบอก ตัวเรือไมยาว 120 ฟุต กว้าง 18 ฟุต ระบายชั้นน้ำ 150 ตัน เป็นเรือจักรท้าย กำลังเครื่องจักร 40 แรงม้า เรียกชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Sherry Wine ซึ่งอาจจะแปลเป็นภาษาไทยได้ว่าเหล้าองุ่นเชอร์รี่ คำหนึ่ง ส่วนอีกคำหนึ่งชื่อเรือยงยศโยชฌิยา ทรงต่อใน พ.ศ. 2406 ขนาดยาว 140 ฟุต กว้าง 29 ฟุต มีปืน 6 กระบอก ระบายชั้นน้ำ 300 ตัน กำลัง 60 แรงม้า เรียกชื่อเป็นภาษาอังกฤษว่า Impregnable ซึ่งอาจจะแปลได้ว่า ไม่มีใครพิชิตได้ นอกจากนี้ยังทรงเริ่มต่อเรือรบารัตนพิไชยเป็นเรือไม้จักรข้างสองปล่อง ทำเป็นเรือรบระบายชั้นน้ำ 500 ตัน แต่ทรงค้างไว้ กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญทรงสร้างต่อจนสำเร็จแต่ใช้เป็นเพียงเรือพระที่นั่งของพระองค์ สำหรับเรือยงยศโยชฌิยา ได้รับความยกย่องสรรเสริญทั้งจากชาวไทยและชาวต่างประเทศ ทั้งในประเทศและนอกประเทศโดยเฉพาะในคราวที่ไคนำเรือลำนี้แล่นไปถึงสิงคโปร์ (ดังจะได้อีกโดยละเอียดในบทที่ 7) การที่เรือรบไทยได้มีโอกาสเดินทางไปอวดชาวต่างประเทศในครั้งนั้น นับว่าได้สร้างชื่อเสียงให้แก่วงการทหารเรือไทยเป็นอันมาก และนับเป็นเรื่องที่น่าภาคภูมิใจที่คนไทยสามารถนำเรือรบที่ต่อด้วยฝีมือคนไทยไปอวดชาวต่างประเทศและได้รับคำชมเชยมา

จากผลงานของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ ๆ ให้กับวงการกองทัพไทยดังกล่าวนี้ ก็ย่อมแสดงให้เห็นถึงการริเริ่มที่ล้ำหน้าประเทศเพื่อนบ้าน การทหารไทยโดยเฉพาะวงการกองทัพเรือเริ่มมีเค้าเปลี่ยนจากสมัยโบราณเข้าสู่ยุคสมัยใหม่โดยมีพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นกำลังสำคัญ และในสมัยต่อ ๆ มา กิจการคานเรือกลไฟและเรือรบก็ได้เจริญรุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว กว้างขวาง รากฐานไว้ให้แก่นุชนรุ่นหลังไว้ออนแล้ว

อย่างไรก็ตาม พระบวรราชภารกิจของพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ควรปฏิบัติในเรื่องการทหารนี้ ก็คือ การเสด็จออกบัญชาราชการสงคราม แต่ก็มีใก้กราบทูลกลับเป็นหน้าที่ของกรมหลวงวงศาธิราชสนิทซึ่งทรงสนักในด้านการแพทย์ ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากความสัมพันธ์ที่ไม่ค่อยจะลงรอยกันระหว่างวังหลวงวังหน้าก็เป็นได้ เป็นผลให้พระองค์ไม่ปฏิบัติภารกิจให้เหมาะสมกับพระตำแหน่งเท่าที่ควร¹ ไม่เพียงแต่ในเรื่องการทหารเท่านั้น ในกิจกรบ้านเมืองคานอื่น ๆ ก็มีใ้เอาพระทัยใส่เท่าที่ควร (ดังจะไ้กล่าวต่อไปภายหลัง) ส่วนกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ ที่ไม่ทรงมีใ้โอกาสได้แสดงฝีมือในคานราชการสงครามแม้สักครั้งเดียวนั้น อาจเป็นผลสืบเนื่องมาจากเหตุการณทางการเมืองในขณะนั้นนั่นเอง (ดูรายละเอียดเรื่องการเมืองใ้ในบทที่ 6) เป็นเหตุใ้ถูกกริครอนอำนาจเสียมาก ดังนั้นราชการสำคัญ ๆ เช่น ราชการสงครามนั้น จึงเป็นหน้าที่ของขาราชการทางพระราชวังหลวงทั้งสิ้น อย่างไรก็ตาม แม้พระองค์ไม่ปรากฏใ้ใ้เด่นในเรื่องการทหารเช่นกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์อื่น ๆ พระองค์ก็ยังมีงานในความรับผิดชอบในทางทหาร คือ ทรงใ้รับมอบใ้ฝึกหัดทหารฝ่ายวังหน้าไปตามหน้าที่ของพระมหาอุปราชแต่เดิม

¹ สมเด็จพระยาตากษาราชานุกาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 120. "ทรงใ้เหตุผลว่าเพราะเป็นพระเจ้าแผ่นดินจึงไม่ใ้เสด็จออกราชการสงคราม".

อนึ่ง ในการที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเสด็จเป็นจอมทัพก็ หรือ โดยเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ ธรรมเนียมกรมพระราชวังบวรสถานมงคลมิได้เสด็จด้วยพระอำนาจของพระองค์เอง หากเสด็จด้วยพระราชโองการทั้งสิ้น แต่สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทนั้น แม้จะเป็นพระราชโองการ แต่ในทางปฏิบัติแล้วพระองค์ทรงถือว่า แม้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกไม่ทรงมีพระราชโองการ พระองค์ก็จำต้องเสด็จออกราชการสงครามอยู่แล้ว ทรงถือว่าภาระทางคานี้เป็นงานในความรับผิดชอบของพระองค์โดยเฉพาะไม่ว่าชาติศึกจะเข้ามาช่วยพระนครจะด้วยวิธีหนึ่งวิธีใด ซึ่งอาจจะเป็นในรูปของกองทัพหรือมาในรูปของผู้ลี้ภัยเช่นองเชียงสือก็ตาม พระองค์ทรงยึดมั่นในความปลอดภัยของแผ่นดินอันเป็นคฤประจำพระมหากษัตริย์ของพระองค์ท่านอยู่เสมอ และภาระในด้านการรักษาความปลอดภัยของประเทศชาติดังกล่าวนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงยินยอมผ่อนผันเสียเป็นส่วนใหญ่ที่จะให้พระอนุชาดำเนินไปตามความพอพระทัยใดด้วยทรงไว้พระทัยมากกว่าเจ้านายพระองค์อื่น

ในการที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงเป็นจอมทัพ เสด็จออกไปบัญชาราชการสงครามนั้น พระองค์ยอมรับพระแสงดาบอาญาสิทธิ์ มีพระอำนาจเต็มในการบังคับบัญชาราชการทัพใดก็พระเจ้าแผ่นดิน กล่าวคือ ทรงไว้ซึ่งพระอำนาจในการลงอาญาทัพอ้างอาจเป็นไปในสถานเบา หรือ สถานหนักถึงขั้นประหารชีวิตก็ได้ ซึ่งจะเป็นประการใดก็ย่อมอยู่ในดุลยพินิจของพระองค์ท่าน พระอำนาจเต็มในการลงอาญาทัพอ้างกล่าวนี้ สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสภัย เป็นเพียงแต่ภาคทัณฑ์ไว้ ไม่ปรากฏว่าทรงรุนแรงแต่อย่างใด แต่ที่ปรากฏการใช้พระอำนาจในการลงอาญาทัพอ้างรุนแรงที่สุดนั้น ได้แก่ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแต่พระองค์เดียว โดยเฉพาะในคราวเสด็จทำศึกพม่าที่ลาคหนุ้า เมืองกาญจนบุรีด้วยในครั้งนั้นมีพระประสงค์ที่จะเอาชนะชาติศึกให้จงได้ จึงต้องใช้อาญาทัพอ้างรุนแรงเป็นต้นว่า "มีพระราชบัญญัติให้ทำกรก ทำซากใหญ่ไว้ในค่ายหลวงสามสำหรับ คำรัสให้ประกาศแก่นายทัพนายกองและทหารทั้งปวงว่า ถ้าผู้ใดถอยหนีพม่าชาติศึก จะเอาตัวลง

ครกโฆลกเสีย" ¹ และพระองค์ก็ยังลงโทษประหารชีวิตนายทัพนายกองที่ละเลยหน้าที่ในศึกครั้งนี้ด้วย คือ

... จึงตัดศีรษะพระยาสี่ทราซเคโซ พระยาท่ายน้ำ พระยาเพชรบุรีทั้งสามนาย ใส่ชะลอมแล้วเอาคานสับศีรษะพระยารามคำแหง พระยาเสนานนท์คนละสามเสียงตามพระราชบัญญัติรับสั่ง แล้วเอาชะลอมศีรษะทั้งสามนายนั้นกลับมาถวายในคานหลวง มีพระราชบัญญัติให้เอาศีรษะไปเสียบประจานไว้หน้าค่าย อย่าให้ผู้ใดเอาเยี่ยงอย่าง... ²

อย่างไรก็ตาม พระอำนาจในการลงอาญาทัพอ่างร้ายแรงถึงขั้นประหารชีวิตนี้ยังอยู่ในขอบเขต ในกรณีที่นายทัพนายกองที่มีความผิดนั้นเคยเป็นผู้มีความดีความชอบมาก่อน หรือ เป็นข้าราชการชั้นสูง กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทจำต้องมิใช่บอกขอพระราชทานความเห็นจากพระเจ้าแผ่นดินเสียก่อน ที่จะควักตัดสินพระทัยลงไปถึงตัวอย่างเช่น เจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) และพระยายมราชซึ่งเป็นแม่ทัพตั้งค่ายรบพม่าที่ราชบุรีเมื่อครั้งศึกพระเจ้าปดุงนั้น ได้กระทำการประมาท ไม่จัดกองล่าตระเวนไปสืบราชการข่าวศึก เป็นเหตุให้ไพร่พลพม่าลอบเข้ามาเก็บเสบียงอาหารในแขวงเมืองราชบุรีได้ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงถือเป็นความผิด จึงลงอาญาทัพอ่าเจ้าพระยาธรรมา (บุญรอด) และพระยายมราช แม่ทัพนายกองไว้ ณ ค่ายเมืองราชบุรี แล้วทรงมีใบบอกเข้ามาในกรุงเทพฯ กราบทูลสมเด็จพระเชษฐาธิราชเพื่อขอพระราชทานุญาตประหารชีวิตแม่ทัพทั้งสองเสีย แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงขอชีวิตไว้

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 107-108.

² เรื่องเดียวกัน หน้าเดียวกัน.

กรมการเมือง รวบรวมราษฎรที่แตกฉานเช่นเช่น หนีพม่ากลับมาอยู่บ้านเมืองตามภูมิลำเนาเดิม ไปรคให้เจ้าเมือง กรมการเมืองทั้งปวง เข้าวัดรักษายานเมืองตามตำแหน่งเดิม นอกจากนั้น ผู้ที่มีความชอบในราชการสงครามพระองค์ก็จะทูลเสนอความชอบให้ จะเป็นผู้ใดก็ได้แล้วแต่คุณประโยชน์ของพระองค์ ในครั้งนั้นพระองค์ก็ทูลเสนอความชอบให้คุณหญิงจันทร์ภรรยาพระยาตลางและนางมุกน้องสาว ซึ่งร่วมมือกันรักษาเมืองตลางไว้ได้ ทรงตั้งคุณหญิงจันทร์ให้เป็นท้าวเทพสตรี ตั้งนางมุกเป็นท้าวศรีสุนทร สำหรับพระมหาช่วยที่เป็นกำลังสำคัญในการต่อสู้ศึกที่พัทลุงนั้น สมครใจลาสิกขาบทธอกรับราชการ ทรงตั้งเป็นพระยาทุกขราษฎร์ตำแหน่งกรมการเมืองพัทลุง¹

ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีและกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พลเสพย์ ก็ได้รับมอบอำนาจในทำนองเดียวกัน คือ เมื่อกรมพระราชวังบวรมหาเสนาบดีเสร็จศึกปราบพม่าที่หัวเมืองชายทะเลตะวันตก พ.ศ. 2352 แล้ว พระองค์ทรงวางนโยบายจัดการปกครองให้สงบเรียบร้อย และในขณะเดียวกัน ทรงยึดหลักการรักษาความปลอดภัยจากการถูกลูกความของพม่าในครั้งต่อ ๆ ไปด้วย ดังตัวอย่างพระราชดำริเรื่องเมืองตลางว่า เมืองตลางถูกเผาเมืองเสียแล้ว ถ้าจะตั้งขึ้นใหม่ก็เกรงว่าจะไม่เป็นที่ปลอดภัย เพราะกำลังที่จะรักษายานเมืองมีน้อยกว่าครั้งก่อน ถ้าพมามาย้ายอีก คงรักษาเมืองไว้ไม่ได้ แม้จะอาศัยความช่วยเหลือจากเมืองอื่น ๆ คงไม่ได้โดยนัย เพราะเมืองตลางเป็นเมืองเกาะ ทัพจากเมืองอื่น ๆ คงไปช่วยไม่ทันทางที่ ดังนั้น พระองค์จึงโปรดให้รวบรวมผู้คนเมืองตลางที่หลบหนี รั้งเข้ามาตั้งภูมิลำเนาที่ตำบลลำน้ำพังงาแขวงเมือง

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 140. และหลวงอนุสรณ์สิทธิกรรม (บัว ณ นคร), "พงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช", ประชุมพงศาวดารภาคที่ 53 (พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2512), หน้า 13.

ตะกั่วทุ่ง จักรการปกครองและตั้งเมืองขึ้น ส่วนเกาะกลางนั้นให้อยู่ในความดูแลของเมืองนครศรีธรรมราช¹ จนกระทั่งถึงรัชกาลที่ 3 จึงกลับตั้งเมืองกลางขึ้นใหม่ ส่วนเมืองที่ตั้งชั่วคราวนั้น ยังมีผู้คนตั้งรกรากอยู่จึงโปรดให้ตั้งขึ้นเป็นเมืองพังงาขึ้นอีกเมืองหนึ่ง

สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพก็เช่นเดียวกับกรมพระราชวังบวรหังรององค์ ในคราวปราบกบฏเวียงจันทน์ระหว่าง พ.ศ. 2369-2370 พระองค์ทรงไว้วางพระอำนาจในการจัดการปกครองหัวเมืองลาวให้เรียบร้อย เช่นเมืองนครราชสีมา มอบอำนาจให้เจ้าพระยานครราชสีมาและกรมการเมืองจัดการปฏิสังขรณ์บ้านเมืองให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น มอบอำนาจให้พระยาราชสุภาวดีจัดการหัวเมืองจำปาศักดิ์และหัวเมืองลาวเมืองเขมรป่าดง ส่วนทางเมืองหล่มสักก็ เมืองหล่มเลย มอบอำนาจให้พระยาเพชรพิชัย พระยาสมบัติวิมลเป็นผู้ไปจัดการ สำหรับครอบครัวลาวเมืองต่าง ๆ ที่ถูกกวาดต้อนไปนั้น โปรดให้ลาวฟุงคำเป็นผู้ไปเกลี้ยกล่อมกลับคืนบ้านเรือนเพราะทำได้ผลดีกว่าทหารไทย จะเห็นได้ว่า การจัดการปกครองหัวเมืองลาวเหล่านี้สร้างความยุ่งยากให้กับพระองค์มากที่สุด เพราะพวกผู้นั้นมีเชื้อคนไทย คงนั้นจึงต้องให้ลาวพวกเดียวกันไปเกลี้ยกล่อมจึงจะสำเร็จ นอกจากจัดการปกครองหัวเมืองลาวให้เรียบร้อยแล้ว พระองค์ก็ได้ออกาสวางนโยบายตักกำลังชาศึกในขณะเดียวกันอีกด้วย เช่นโปรดให้ทำลายเรือเมืองเวียงจันทน์เสีย โปรดให้ตัดต้นไม้ที่มีผลทิ้งเสียให้หมด และพยายามถายผู้คนมาไว้ในหัวเมืองใกล้กรุงเทพฯ ให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้² นอก-

¹ สมเด็จพระราชดำรัสพระราชทานภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2, หน้า 85.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 1, หน้า 63.

จากนั้น พระองค์ก็ได้พิจารณาความสามารถของนายทัพนายกองว่าผู้ใดควรได้รับการยกย่อง แล้วจึงทูลเสนอความชอบให้ ในการปราบกบฏเวียงจันทน์ครั้งนั้นมีผู้ที่แสดงความสามารถเพียงสองคนเท่านั้น คือพระยาราชสุภาวดีและพระสุริยภักดิ์ จึงทูลเสนอความชอบให้ตั้งเป็นเจ้าพระยาราชสุภาวดี¹ และพระราชวรินทร์ตามลำดับ

อนึ่ง ในการเสด็จศึกในระยะทางไกลถึงชายพระราชอาณาเขต ไม่เพียงแต่ทรงไวซึ่งพระอำนาจในการจัดการปกครองหัวเมืองให้อยู่ในความสงบสุขแต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น หากแต่ยังทรงมีพระอำนาจที่จะดำเนินนโยบายขยายพระราชอาณาเขตตามแต่จะทรงเห็นควรอีกด้วย ดังเช่น ในคราวที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทเสด็จไปปราบพม่าที่หัวเมืองมณฑล ป.ศ. 2328 นั้น พระองค์ได้ทรงถือโอกาสขยายพระราชอาณาเขตไปจนจดแควนมลายู ด้วยทรงมีพระคำริว่าหัวเมืองมลายูเคยเป็นข้าขอบขัณฑสีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ครั้นเสียกรุงแก่พม่าแล้ว พวกหัวเมืองมลายูพากันกระด้างกระเดื่อง สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรียังไม่ไคร่ปราบปรามหัวเมืองเหล่านี้ให้เรียบร้อยดังแต่ก่อน และในขณะนั้นพระองค์มีกองทัพพร้อม จึงรับสั่งให้ข้าราชการเชิญรับสั่งออกไปยังหัวเมืองมลายูใหม่อาณานิคมสุลต่านเมืองตานีไม่ยินยอม พระองค์จึงคำรัสให้ยกกองทัพไปตีเมืองตานี พวกแขกมลายูพ่ายแพ้ออนนอม ต่อมาพระยาไทร พระยากันตัน และพระยาตรังกานูเกรงพระบารมี จึงแต่งเครื่องราชบรรณาการนำมาทูลเกล้าถวายขอเป็นเมืองขึ้นข้าขอบขัณฑสีมากรุงเทพฯ ๓ ต่อไป หลังจากนั้น พระองค์ได้วางนโยบายตัดกำลังประเทศราชเหล่านี้ด้วยโดยเฉพาะเมืองปัตตานีโดยรับสั่งให้ทหารกวาดต้อนครอบครัว เก็บเครื่องศาสตราวุธ คือ ปืนใหญ่ "พระยาตานี" มาด้วย² เสร็จการปราบหัวเมืองแขกไคร้ครั้งนี้ พระองค์โปรดให้ตั้งพระเจ้หนะซึ่งมีความชอบในราชการสงคราม

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 74.

² เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 143.

คราวนี้ เป็นเจ้าเมืองธานีในครั้งนั้นด้วย ¹

จากพระกรณียกิจในการปกครองหัวเมืองและจัดการนำความสงบสุขมาสู่บริเวณชายพระราชอาณาเขต ตลอดจนจัดการแม่พระเคชาณุภาพขยายพระราชอาณาจักรให้กว้างขวางดังนี้ ย่อมแสดงให้เห็นว่า กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงปฏิบัติราชการเสมือนควรกับคำที่ยกย่องว่า "ทรงดูแลราชการต่างพระเนตรพระกรรณ" ที่เดียว เหตุที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงไว้วางพระอำนาจอันมากมายดังกล่าว อาจวิเคราะห์ได้โดยสาเหตุสองประการคือ กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงเป็นเจ้านายที่ได้รับการแต่งตั้งด้วยความสนิทสนม รักใคร่อันเป็นรากฐานที่มั่นคง ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงไว้วางพระราชหฤทัยมากที่สุด และไม่ทรงหวั่นวิตกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะไปข้องสมุญคนทางหัวเมืองเพื่อออกการกบฏได้ อีกสาเหตุหนึ่ง เนื่องจากชายพระราชอาณาเขตทางจากราชธานีมากนัก การคมนาคมก็ไม่สะดวก การส่งข่าวราชการก็ต้องใช้เวลาเป็นแรมเดือน ฉะนั้นเมื่อใดมีโอกาสเสด็จไปแล้ว ก็ควรจะได้ทำประโยชน์ได้หลายประการตามสมควร ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 1 ก็คือ รัชกาลที่ 2 ก็คือ หรือ รัชกาลที่ 3 ก็จึงมอบพระอำนาจเต็มที่ในการจัดการบริหารราชการในหัวเมืองชายพระราชอาณาเขตโดยให้อยู่ในดุลยพินิจของกรมพระราชวังบวรสถานมงคล

การที่ทรงได้รับมอบอำนาจปฏิบัติราชการสงครามดังกล่าวของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสามพระองค์นั้นได้ทำคุณแก่บ้านเมืองไว้มากมายคือ สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความมั่งคั่งบริบูรณ์ในด้านความเป็นนักรบที่มีพระปรีชาสามารถได้ปรากฏแก่ประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงแล่นั้น ได้มีส่วนสร้างพระบรมเชษานุภาพของพระเจ้ากรุงสยามให้เป็นที่ยำเกรงกันทั่วไปในประเทศใกล้เคียง จึงเป็นเหตุให้พระราชอาณาเขตขยายออกไปกว้างขวางกว่าในสมัยใด ๆ ในประวัติศาสตร์

¹ เรื่องเดียวกัน, หน้า 142.

ไทย จะเห็นได้จาก ทางภาคตะวันออกเฉียงใต้มีประเทศกัมพูชาเป็นข้าขอบขัณฑสีมา
 ญวนก็ถวายเป็นสวามิภักดิ์อยู่อย่างเดิมที่ ทางทิศตะวันออกและตะวันออกเฉียงเหนือมี
 หลวงพระบาง เวียงจันทน์ และจำปาศักดิ์ หรือ มักเรียกรวมกันว่าราชอาณาจักรศรีสัต-
 นาคคนहुตเป็นประเทศราช ทางด้านทิศเหนือและพายัพ (ตะวันตกเฉียงเหนือ) นั้นได้
 ครอบครองอาณาจักรล้านนาไทยรวมทั้งหัวเมืองใหญ่น้อยมาจนอมราว 40 เมือง พระ-
 ราชอาณาเขตนี้ว่าขยายไปจนจรกแดนจีนกว้างใหญ่ไพศาลยิ่งกว่าสมัยใด ๆ ในประวัติ-
 ศาสตร์ไทย ส่วนทิศใต้ และทิศตะวันตกก็ได้หัวเมืองมลายูเป็นข้าขอบขัณฑสีมาด้วย¹
 จะเห็นได้ว่า การปกครองประเทศราชเหล่านี้เป็นไปอย่างมั่นคงเพราะเกรงพระบรม-
 เกษานุภาพ แต่ภายหลังที่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทและพระบาทสมเด็จพระพุทธ-
 ยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จสวรรคตและทิวงคตแล้ว ประเทศราชก็เริ่มไหวตัวที่ห่างออกไป ที่
 เสียไปเลยก็มี และที่ตั้งอยู่ที่เพียงในนามเท่านั้นก็มี กรุงสยามมิได้ปกครองอยู่อย่างแน-
 แน่ดังในสมัยรัชกาลที่ 1

นอกจากนี้ ก็ยังมีผลประโยชน์อันเป็นผลพลอยได้ที่ได้จากการที่เจ้านายชั้นสูง
 ชั้นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เสด็จไปราชการทัพโดยจัดกองทัพใหญ่ไป ไล่แก่
 ประการแรกทรงเป็นตัวแทนของพระมหากษัตริย์ หรือ ของรัฐบาลกลางไปทำหน้าที่ปก-
 ครองหัวเมือง ไปยื่นยันอำนาจให้เกรงขาม ในขณะเดียวกันได้มีโอกาสตรวจตราดูแล
 เห็นความเคลื่อนไหวของหัวเมืองชายแดน เพื่อเป็นแนวทางให้จัดการปกครองให้รัดกุมยิ่ง
 ขึ้น เพราะยังไม่มีแผนที่ไม่มีการปักปันพรมแดนกัน ดังเช่น เมื่อกรมพระราชวังบวรมหา-
 สักคิพลเสด็จปราบกบฏเวียงจันทน์ ได้มีโอกาสเห็นความเคลื่อนไหวของบรรดาหัว-
 เมืองลาวและหัวเมืองเหนือค่านอื่น ๆ ไล่แก่ เมืองหลวงพระบาง เมืองเชียงใหม่ ลำพูน

¹ ม.ร.ว.แสงโสม เกษมศรี และวิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุง-
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2394) (พระนคร: มิตรนรา
การพิมพ์, 2515) หน้า 161-2.

ลำปาง แพร่ และน่านโคซัดเจนว่า ไม่จงรักภักดีต่อกรุงเทพฯ อย่างมั่นคงนัก แต่หัวเมืองเหล่านี้เมื่อได้เห็นอำนาจของกองทัพไทยอันแสดงถึงความมั่งคั่งของกรุงสยามซึ่งไปปรากฏในครั้งนั้น ก็เปลี่ยนตาที่หันมาจงรักภักดีทันที¹

สำหรับผลพลอยได้ประการสุดท้าย นอกเหนือไปจากการกวาดต้อนครอบครัว อาวุธยุทโธปกรณ์ เสบียงอาหารจากหัวเมืองต่าง ๆ อันเป็นผลจากการวางนโยบายตัดกำลังข้าศึก และนอกเหนือไปจากการเก็บอาวุธยุทโธปกรณ์ข้าศึก เชลยเพื่อชดเชยกำลังพลและอาวุธที่เสียไปแล้วนั้น กรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ได้ทำประโยชน์ในวงการศาสนาอีกด้วย เช่นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทได้อัญเชิญพระพุทธรูปสีหิงค์มาจากเชียงใหม่ในคราวปราบพม่าที่ลำปางและป่าซาง พ.ศ. 2330 ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์เมื่อคราวปราบกบฏเวียงจันทน์ ก็ได้อัญเชิญพระพุทธรูปมามากมาย เช่นพระแสงค์กับพระสารีริกธาตุบรรจุภายใน 100 พระองค์ พระเจ้านันตสมมอ พระนาคสวางสององค์และพระนาคปรกศิลาดีกระบือพระองค์หนึ่ง เช่นนี้เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม แม่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะได้ทรงทำประโยชน์อย่างมากดังกล่าวนั้น หากมองอีกแง่หนึ่ง ก็อาจกล่าวได้ว่า การที่พระเจ้าแผ่นดินมอบอำนาจให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลยกทัพไปหัวเมืองไกล ๆ นั้น นับว่าเป็นการเสี่ยงต่อเสถียรภาพทางการเมืองอย่างมาก เพราะเท่ากับเปิดโอกาสให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลได้มีโอกาสแสวงหาอำนาจได้อย่างมากมาย เป็นต้นว่า มีโอกาสได้ไปของสุมผู้คนทางหัวเมืองเพื่อก่อการกบฏล้มล้างราชบัลลังก์ เปิดโอกาสให้กวาดต้อนครอบครัว เสบียงอาหารมาของสุมใช้เป็นกำลังฝ่ายวังหน้าได้โดยง่าย แต่ขอเสียดังกล่าวนี้มิได้ปรากฏขึ้นเลยตลอดรัชกาลที่ 1 ถึงรัชกาลที่ 3 เพราะไม่มีกรมพระราชวังบวรสถานมงคลพระองค์ใดคิดฉวยโอกาสทองดังกล่าวนี้เลย ทั้งนี้เพราะทรงมีความจงรักภักดี ต่อพระ-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 3, เล่ม 1, หน้า 62.

เจ้าแผ่นดินอย่างมั่นคงนั่นเอง ดังนั้นอาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ตลอดจนเสบียงอาหารและผู้คนเชลยที่ได้จากการเสด็จไปราชการสงครามก็จะนำมาถวายแก่วังหลวงทุกคราวไป จะได้รับแบ่งปันก็ภายหลังจากที่พระเจ้าแผ่นดินพระราชทานอนุญาตแล้วทั้งสิ้น¹

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลไม่เพียงแต่ทรงมีพระอำนาจแค่นิยามราชการสงครามเท่านั้น แม้ในยามสงบก็ทรงไว้มิตรพระอำนาจในการทหารเช่นกัน เนื่องจากในยามสงบนั้น พระองค์ทรงมีพระกรณียกิจในด้านการบังคับบัญชาฝึกหัดทหารให้เข้มแข็งอยู่เสมอ เป็นเหตุให้ทรงมีกำลังคนอยู่ในองค์พระหัตถ์มากโดยปริยาย นอกจากนั้นในยามสงบ พระองค์ยังได้รับมอบอำนาจไปสร้างเมืองป้อมปราการตามจุดต่าง ๆ เพื่อป้องกันภัยจากข้าศึกที่จะมาทางทะเล ก็ย่อมมีอำนาจครอบคลุมเมืองป้อมปราการที่ทรงได้รับฝึกซ้อมด้วยซึ่งได้แก่เมืองปากลัดและเมืองสมุทรปราการ เป็นต้น

อนึ่ง สังคมไทยในขณะนั้นวัดอำนาจกันด้วยกำลังคน ตามทฤษฎีสถิติศาสตร์ของนายคอริชท์ เวลส์ ระบบสถิติสามารถจะบอกได้ว่า นายคนหนึ่งจะมีไพร่ได้กี่คน โดยยกตัวอย่างว่า ไพร่แต่ละคนมีศักดินา 25 ไร่ นายมีศักดินา 400 ไร่ ตามทฤษฎีนี้ นายจะมีไพร่ได้ 16 คน และเสนาบดีซึ่งถือศักดินา 10,000 ไร่ มีไพร่ได้ 400 คน² เมื่อนำทฤษฎีนี้มาใช้กับศักดินาของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลซึ่งมีศักดินาถึง 100,000 ไร่ ซึ่งสูงที่สุด กรมพระราชวังบวรสถานมงคลจะทรงมีไพร่ตามทฤษฎีได้ถึง 4,000 คน แต่ความเป็นจริงทรงมีมากกว่านี้ โดยเฉพาะกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท พระบาท-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1, หน้า 143. และ พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, เล่ม 1, หน้า 68.

² H.Q. Quaritch Wales, Ancient Siamese Government and Administration (London: Bernard Quaritch Ltd., 1934), p. 50.

สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญซึ่งมีกำลังพลเป็นเครื่องสนับสนุนพระอำนาจมากที่สุด เหตุที่พระองค์ท่านทั้งสองมีกำลังมาก อาจวิเคราะห์ได้ดังนี้คือ สำหรับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงมีกำลังพลมากเพราะทรงรับภาระหน้าที่ในราชการสงครามโดยตรง จึงคงได้รับมอบอำนาจอย่างเต็มที่ในการยกเอาไพร่พลเดิมที่เคยอยู่ใต้บังคับบัญชามาแต่ครั้งกรุงธนบุรีมาใช้สอยได้โดยพระอภัยมณี ดังนั้น ก็คงไม่จำกัดจำนวนว่าจะมีเท่าใดก็ได้ แต่หลักฐานไ้ระบุไว้เมื่อคราวพระองค์เสด็จยกทัพเรือไปปราบพม่าที่พิษณุโลกใน พ.ศ. 2328 นั้นว่า มีพลรบพลแฉวเป็นฝ่ายพระราชวังบวรสถานมงคลถึง 20,000 คน¹ ย่อมแสดงให้เห็นว่า พระองค์ทรงมีไพร่พลมากมาย แม้เพียงจะเข้าดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราชได้เพียง 3 ปี ก็ทรงมีพระกำลังถึงกับจัดเป็นกองทัพเรือวังหน้าได้แล้ว ฉะนั้นเมื่อพระองค์ดำรงพระยศนานถึง 21 ปี จะมีจำนวนมากขึ้นเพียงใด

อนึ่ง กองทัพวังหน้าอันเป็นเครื่องสนับสนุนพระกำลังของพระองค์ไม่เพียงแต่มีจำนวนพลมากอย่างเดียว ยังเป็นกองทัพที่มีประสิทธิภาพอีกด้วย เพราะได้เคยปรากฏฝีมือเหนือกองทัพฝ่ายพระราชวังหลวงในการศึกหลายคราว โดยเฉพาะในคราวขับไล่พม่าออกจากเขตลานนาไทยใน พ.ศ. 2345 การศึกครั้งนี้ทั้งกองทัพวังหลวงและวังหน้าได้มีโอกาสประชันฝีมือกันอย่างเต็มที่ ทัพวังหลวงมีเจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์และพระยายมราชเป็นแม่ทัพ ส่วนทัพวังหน้ามีกรมขุนสุนทรภูเบศร พระองค์เจ้าลำควน พระองค์เจ้าอินทปัตโอรสในกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทและพระยากลาโหมทองอินเป็นแม่ทัพ การศึกครั้งนี้ ทัพวังหน้ามีฝีมือเหนือกว่าทัพวังหลวงมาก เป็นเหตุให้กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทซึ่งประทับระหว่งอยู่ที่เมืองเดินทรงซัดเคืองในความอ่อนแอของทัพวัง-

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1, หน้า 110.

หลวง ถึงกับตรีศรวิภาชและคาคโทะเป็นอย่างมาก¹

อนึ่ง จำนวนไพร่พลที่พระองค์มีนั้น แม้จะจัดเป็นกองทัพบกและกองทัพเรือได้ก็กล่าว และแม้จะปรากฏจำนวนว่ามีถึง 20,000 เศษนั้น ในความเป็นจริงก็ไม่อาจจะคำนวณได้ว่า พระองค์ท่านทรงมีไพร่พลทั้งหมดเป็นจำนวนเท่าใด อย่างไรก็ตาม เมื่อเปรียบเทียบกับกรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์แล้ว ทรงมีมากกว่าอย่างแน่นอน เพราะไม่ปรากฏว่ามีกองทัพหน้าของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสองพระองค์ได้เคยออกทำศึกสงครามเลย นอกจากนี้ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์ก็มีได้เป็น "นักรบ" จึงไม่มีบ่าวไพร่ที่เป็นไพร่พลทหารอย่างกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ทั้งนี้เมื่อขึ้นดำรงพระยศเป็นพระมหาอุปราช จึงทรงมีแต่บ่าวไพร่ที่เคยรับใช้มาแต่เดิมเท่านั้น ที่ติดตามเข้ามาเป็นข้าราชการในพระราชวังบวรสถานมงคล ส่วนกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์ ที่ทรงมีไพร่พลไม่มากเท่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แม้จะเคยกำกับกรมกลาโหมมาแล้วก็ตาม เพราะพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีใ้ไพร่พระราชทานอนุญาตให้นำไพร่เดิมไปแต่งตั้งเป็นข้าราชการและไพร่พลฝ่ายวังหน้าเช่นในรัชกาลที่ 1 นั้นเอง จะทรงนำไปก็เพียงเล็กน้อยเท่านั้น แม้แต่ตำแหน่งข้าราชการวังหน้าก็ยังไม่ครบตามทำเนียบเลย นอกจากนี้ กรมพระราชวังบวรมหาเสนาณรงค์และกรมพระราชวังบวรมหาศักดิ์พิลเสพย์ ยังทรงมีเหตุผลร่วมกันอีกประการหนึ่ง คือ ทั้งสองพระองค์ทรงดำรงพระอิสริยยศในระยะสั้นมาก ไปร่พลวังหน้าจึงยังไม่ทันได้สืบทระกูลเพิ่มพูนเช่นในรัชกาลที่ 1

กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทั้งสองพระองค์ไม่เพียงแต่ทรงมีพระอำนาจในตำแหน่งกำลังคอยกว่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแล้ว ยังคอยกว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

¹ สมเด็จพระพระยาคำวกราชานุกาพ, ไทยรบพม่า, หน้า 685.

เกล้าเจ้าอยู่หัวและกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญอีกด้วย เหตุที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีไพร่พลมาก ก็เนื่องจากสาเหตุที่คล้ายคลึงกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในข้อที่ว่า ทรงนำไพร่พลซึ่งมีเป็นจำนวนมากตั้งที่โค้วเคราะห์มาแล้วที่ขึ้นในพระองค์ขณะดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนอิศเรศรังสรรค์ ไปสมทบเป็นไพร่พลทัพบกทัพเรือฝ่ายพระบวรราชวังด้วย อันที่จริง พระอำนาจในการโอนไพร่พลเช่นนี้ทำให้เป็นพระอำนาจของพระองค์เป็นการส่วนพระองค์ไม่ หากแต่เป็นพระบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวที่โปรดให้ยกไพร่พลไปสังกัดฝ่ายวังหน้า¹ ที่เป็นเช่นนี้เข้าใจว่านอกเหนือไปจากเหตุผลของการเฉลิมพระเกียรติยศให้สมเด็จพระอนุชาแล้ว พระองค์ก็ทรงมองเห็นผลประโยชน์ที่จะได้รับ เช่น หากมีการย้ายสังกัดไพร่พลพวกนั้นไปอยู่ที่บังคับบัญชาเจ้านายอื่นอาจจะไม่กระทำใดสะดวกนัก และอาจเกิดปัญหายุ่งยากในเรื่องของความไม่สมัครใจเกิดขึ้นได้ และอาจจะก่อความเคืองครอนตามมาก็เป็นได้ คงจะเป็นเพราะพระราชดำริเช่นนี้กระมังจึงได้มีพระบรมราชโองการดังกล่าว หรือ อาจจะเป็นการต้องการสนับสนุนให้สมเด็จพระอนุชาทรงมีพระกำลังมากเพื่อจะได้เป็นหลักประกันเสถียรภาพของราชบัลลังก์ของพระองค์ อย่างไรก็ตาม การที่ได้ทรงนำไพร่พลมาสมทบนี้เอง จึงทำให้เกิดมีทหารบกและทหารเรือของฝ่ายวังหน้าขึ้นโดยไม่จำกัดจำนวน แต่ที่พบหลักฐานซึ่งบันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 2401 ได้ระบุจำนวนพลไว้ว่าทรงมีถึง 2,700 คนเศษ ซึ่งได้แก่ทหารฉนวนราว 600 เศษ ถึง 700 และทหารใหม่ประมาณ 2,000 เมื่อเทียบกับฝ่ายวังหลวงแล้ว ทรงมีจำนวนทหารมากกว่าเกือบเท่าตัวเพราะวังหลวงมีเพียง 1,500 คน เท่านั้น²

¹ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีจักรพรรดิราชานุภาพ, พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5, หน้า 259.

² พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 5, หน้า 162. และ Bowring, The Kingdom and People of Siam, Vol. I. p. 446. "เขากล่าวว่าพระองค์ทรงมีทหารพร้อมประจำการ 2,000 คน".

นอกจากพระองค์ได้รับอำนาจในการสมทบไพร่พลดังกล่าวแล้ว พระองค์ยังมีคุณสมบัติที่คล้ายคลึงกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทในข้อที่ว่าทรงดำรงพระบรมราชอิสริยยศเป็นเวลานานพอสมควรคือ 15 ปี แม้จะไม่นานเท่ากรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท แต่ก็ทำให้ไพร่พลฝ่ายวังหน้าเพิ่มพูนขึ้นมากเช่นกัน ส่วนข้อที่แตกต่างกันก็คือตรงที่พระองค์ได้รับการสถาปนาให้เสมอพระเจ้าแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้แบ่งราชการวังหลวงไปรับราชการวังหน้าและเพิ่มตำแหน่งข้าราชการวังหน้าให้มากขึ้นเช่นเดียวกับข้าราชการวังหลวง เพื่อให้สมพระเกียรติยศนั่นเอง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระกำลังคนมากมาย พระองค์ไม่เพียงแต่มีแต่กำลังไพร่พลอย่างเดียวนั้น เครื่องอาวุธยุทโธปกรณ์ก็ทรงสะสมไว้มาก เป็นต้นว่า ทรงมีเรือรบซึ่งเป็นของฝ่ายวังหน้าโดยเฉพาะ เท่าที่พบหลักฐานมีสามลำ คือ เรืออาสาควีรส เรือยงยศโยชธิดา¹ และเรือมงคลราชบัลลังก์² นอกจากนี้ยังทรงสะสมปืนใหญ่น้อยและเครื่องสรรพาวุธยุทธภัณฑ์สำหรับการทหารไว้มากมาย จนต้องจัดสร้างสถานที่เพิ่มเติมขึ้นในพระบรมราชวัง เช่น โรงปืนใหญ่ โรงทหาร คลังสรรพาวุธ และตึกดินเป็นต้น จะเห็นได้ว่า พระองค์ทรงมีทั้งกำลังคนและกำลังอาวุธ เมื่อพิจารณาอย่างผิวเผินแล้ว ก็ประหนึ่งว่าพระองค์ทรงมีพระบรมราชอำนาจมากทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติ แต่ในความเป็นจริง พระองค์มิได้นำข้อได้เปรียบดังกล่าวเหล่านี้มาแสวงหาอำนาจทางการเมืองเลย พระองค์ทรงดำรงพระบรมราชอิสริยยศอย่างเงียบขรึมและปราศจากอำนาจตลอดพระชนม์ชีพ เมื่อเปรียบเทียบกับกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทแม้พระองค์มิได้รับการสถาปนาให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน แต่ในทางปฏิบัติแล้วทรงมี

¹ D.B. Bradley, Bangkok Calendar (1868) 114.

² พระราชทัณฑ์เลขาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวมครั้งที่ 5, หน้า 98. "เรือมงคลราชบัลลังก์เป็นเรือสกุเนอรรถทรงซื้อจากชาวอเมริกันและนำมาคิดแปลงเป็นเรือรบ".

พระอำนาจไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน สำหรับในเรื่องนี้ ได้มีข้อสังเกตจากคำที่ใช้เรียกพระองค์ในพระราชพงศาวดาร ไม่ว่าจะเป็นในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา¹ กิติ หรือในฉบับหมอบรัดเล² กิติ ต่างก็ใช้คำว่า "พระเจ้าอยู่หัวทั้งสองพระองค์" ซึ่งหมายถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ส่วนในรัชกาลอื่น ๆ ยกเว้นรัชกาลที่ 4 เรียก "กรมพระราชวังบวรสถานมงคล" ทั้งสิ้น จากข้อสังเกตดังกล่าวนี้ย่อมแสดงให้เห็นว่า อาณาประชาราษฎร์ต่างก็ได้ถวายความเคารพกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทดุจพระเจ้าแผ่นดินเช่นกัน

สำหรับกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญซึ่งมีรัพลมากกว่ากรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลก่อน ๆ ทั้ง ๆ ที่พระองค์มิได้มีพระอิสริยยศเสมอพระเจ้าแผ่นดินอย่างสมเด็จพระราชบิดา นับเป็นสิ่งที่แปลกมาก โดยทฤษฎีแล้วพระองค์มีพระอิสริยยศ เท่ากับกรมพระราชวังบวรสถานมงคลในรัชกาลที่ 1 ที่ 2 และที่ 3 หรือ อาจจะต่ำกว่านี้ก็ได้ เพราะทรงเป็นเพียงพระองค์เจ้าฝ่ายวังหน้าเท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติ ทรงมีพระอำนาจทางกรทหารเทียบเท่ากับพระเจ้าแผ่นดินทีเดียว เช่น มีทหารไม่กำหนดจำนวน จะเรียกระดมไพร่พลเมื่อใดก็ยอมทำได้ นอกจากนี้ ยังมีอำนาจเต็มที่ในการสร้างสมอาวุธยุทโธปกรณ์และกระสุนดินดำได้โดยไม่ต้องบอกกล่าวขอพระบรมราชานุญาตจากฝ่ายพระราชวังหลวง³ ที่พระองค์ทรงปฏิบัติเยี่ยงพระเจ้าแผ่นดินเช่นนี้ ก็เพราะทรงเข้ารับตำแหน่งด้วยอำนาจของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ และสมเด็จพระยาบรมมหา-

¹ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา..., เล่ม 2, หน้า 447.

² พระราชพงษาวดาร (กรุงเทพฯ : บรัดเลย์, 2407), เล่ม 2, หน้า 659.

³ "ประกาศเรื่องกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญไปอาไศรยอยู่บ้านกงสุลเยเนราลอังกฤษ จ.ศ. 1236" พิมพ์ใน ฐรัฐติ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระนางเรือล่ม (พระนคร: โอเคียนสตรี, 2513), หน้า 43-4.

ศรีสุริยวงศ์ก็ได้มอบอำนาจให้สืบทอดตำแหน่งวังหน้าต่อจากพระราชบิดา โดยตำแหน่งข้าราชการวังหน้าก็มีโคลนทำเนียบลง แต่ที่ยังร้ายไปกว่านั้น คือ กรมทหารบกทหารเรือซึ่งจัดตั้งขึ้นเฉพาะพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ยังคงอยู่อย่างเดิม ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงมีกำลังผู้นับบริวารมากกว่าผู้ที่ดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์ของคกอน ๆ เว้นแต่กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทพระองค์เดียว สืบเนื่องจากจำนวนตัวเลขไพร่พลที่ได้รับการบันทึกไว้เมื่อ พ.ศ. 2420 ฝ่ายวังหน้ามีเลขไพร่ถึง 9,863 คน¹ เพราะเหตุใดสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์จึงไม่ได้ลกลกำลังลง เข้าใจว่าคงจะมีเจตนาที่จะให้รักษาแบบแผนการงานทั้งปวงในสมัยพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวให้คงถาวรสืบไปนั่นเอง หรือ อาจจะมีคนกล่าวหาว่าเพื่อสนับสนุนตัวท่าน ก็ดูไม่จำเป็นนัก เพราะท่านในฐานะที่เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินก็มีอำนาจดุจพระเจ้าแผ่นดินอยู่แล้ว

อย่างไรก็ตามเมื่อได้พิจารณาอย่างกว้าง ๆ แล้ว การที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมีกำลังไพร่พลอันเป็นเครื่องสนับสนุนพระอำนาจ ได้สร้างทั้งผลดีและผลเสียแก่บ้านเมือง สำหรับผลดีประการแรกในฐานะที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงมีพระภารกิจในด้านการทหารโดยเฉพาะ เช่นกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท ก็ย่อมเป็นประโยชน์มาก เพราะสามารถจะเรียกเกณฑ์ไพร่พลได้ทันทีและกระทำโดยสะดวก และจะเป็นประโยชน์มากยิ่งขึ้นโดยเฉพาะยามที่ประเทศมีราชการสงครามคึกคัก ตลอดจนรัชกาลเช่นนั้น นอกจากทรงสามารถเรียกเกณฑ์ระดมพลได้ทันทีแล้ว การที่กองทัพฝ่ายวังหน้าได้รับการฝึกหัดอย่างเข้มแข็งและมีประสิทธิภาพอย่างเช่นกองทัพวังหน้าในรัชกาลที่ 1 ย่อมเป็นกำลังสำคัญเป็น "เกราะ" ปกป้องบ้านเมืองที่อยู่ในระยะก่อร่างสร้างตัวได้เป็นอย่างดี อนึ่ง การที่กองทัพฝ่ายวังหน้าได้เคยประจักษ์ฝีมือในการต่อสู้ซ้าศึก ก็ย่อมเป็นการชมขวัญซ้าศึกและทำให้ประเทศเพื่อนบ้านเกรงขามไปด้วยโดย

¹ จดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ภาค 3 (พระนคร: โรงพิมพ์สยามพาณิชย์การ, 2476), หน้า 90.

ปริยาย นอกจากจะมีความสำคัญต่อประเทศชาติโดยตรงดังกล่าวแล้ว กองทัพที่มีความสามารถอันประกอบด้วยไพร่พลจำนวนมากศาลของกรมพระราชวังบวรสถานมงคลก็ยังเป็นเครื่องประกันเสถียรภาพราชบัลลังก์ของพระเจ้าแผ่นดิน ในขณะที่เดียวกันด้วย โดยเฉพาะในกรณีที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลและพระเจ้าแผ่นดินทรงรักใคร่กันเป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาในมุมกลับแล้ว การที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลทรงมีไพร่พลเป็นจำนวนมากมายเช่นนี้ ก็จะทำให้บังเกิดความเสียหายหลายประการที่เดี๋ยวกกล่าวคือ เป็นการส่งเสริม สนับสนุนให้เจ้านายมีกำลังมากเกินไป และอาจจะทำให้เสถียรภาพแห่งราชบัลลังก์ของพระเจ้าแผ่นดินคลอนแคลนได้เหมือนกัน เพราะเท่ากับเป็นการเปิดโอกาสให้ฝ่ายกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแสวงหาอำนาจทางการเมืองโดยอาศัยกำลังเป็นเครื่องประกัน ดังจะเห็นได้จาก การกระทำของข้าราชการฝ่ายวังหน้าบางคนซึ่งมีพระองค์เจ้าดำควนและพระองค์เจ้าอินทปัตโอรสของกรมพระราชวังบวร-มหาสุรสิงหนาทเป็นหัวหน้าสำคัญคึกคัก โดยอาศัยอิทธิพลและอำนาจทางการเมืองของพระบิดา ซึ่งมีทั้งกำลังอันมหาศาลและประสิทธิภาพที่เยี่ยม แต่ถูกกำจัดเสียก่อนที่จะดำเนินการได้สำเร็จ นอกจากนั้น การที่ฝ่ายวังหน้ามีอำนาจทางการเมืองมากเกินไป ก็ทำให้กระทบกระเทือนต่อความสัมพันธ์ระหว่างวังหลวงวังหน้าได้เช่นกัน ดังเช่นในรัชกาลที่ 4 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงระแวงไปว่า พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะคิดประทุษร้ายแย่งชิงราชสมบัติอยู่เสมอ แต่ความเป็นจริงก็ได้เปิดเผยให้ทราบเมื่อตอนที่พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสวรรคตว่า ทรงสะสมไว้เพื่อป้องกันพวกตระกูลขุนนางต่างหาก¹ อย่างไรก็ตาม เหตุการณ์ในทำนองเดียวกันแต่ร้ายแรงกว่าก็ได้บังเกิดขึ้นเป็นประวัติศาสตร์ซ้ำรอยในรัชกาลที่ 5 คือ ได้เกิดมีความขัดแย้งกันอย่างรุนแรงระหว่างวังหลวงและวังหน้า อันมีผลสืบเนื่องมาจากการเมืองที่สลับซับซ้อน (ดูรายละเอียดที่ 6) เป็นเหตุให้ฝ่ายวังหลวงมีความระแวง

¹ พระบรมราชาชาติในรัชกาลที่ 5, หน้า 15.

สงสัยในความจงรักภักดีของวังหน้า ฝ่ายวังหน้าก็ทรงระแวงในราชภัยเพราะมีหนังสือ-
 ทิ้ง (ทำนองบัตรสนเท่ห์ในปัจจุบัน) ไปเช่นนั้น ดังนั้นฝ่ายวังหน้าซึ่งมีกำลังทหารมากมาย
 ก็ถือโอกาสระดมพล ของสมุญคนและอาวุธไว้อย่างมากมาย¹ เพื่อป้องกันอันตรายและ
 รักษาความปลอดภัยอันจะเกิดขึ้นกับพระองค์ เหตุการณ์ระดมพลดังกล่าวนี้ได้ออกความ
 ทวาดหัวนั้นนี้อาจจะลุกลามเป็นสงครามกลางเมืองขึ้นได้ และแล้วเหตุการณ์ก็บานปลาย
 กลายเป็นกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญพยายามนำต่างชาติคืออังกฤษเข้าแทรกแซงกิจการ
 ภายในประเทศ แต่แล้วเหตุการณ์อันตึงเครียดนี้ก็คลี่คลายไปในทางที่ดี คือ กรมพระ-
 ราชวังบวรสถานมงคลถูกปลดพระอิสริยยศ โดยเฉพาะในเรื่องพระอำนาจทางการทหาร
 ถูกจำกัดขอบเขตลงอย่างมากมาย คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมี
 พระบรมราชานุญาตให้มีทหารปืนเล็กได้เพียง 200 คนเท่านั้น และกำหนดให้ทหาร
 200 คนดังกล่าวอยู่แต่ในพระราชวังบวรสถานมงคลเท่านั้น ฝ่ายพระราชวังหลวงต้อง-
 งดการจะเรียกทหารจำนวนนี้มาใช้สอยเมื่อใดก็ยอมทำได้ นอกจากนี้ บรรดาอาวุธยุทโธ-
 ปกรณ์อันได้แก่เรือรบ อาวุธต่าง ๆ ตลอดจนกระสุนดินดำต่าง ๆ ต้องอยู่ในอำนาจของ
 ฝ่ายวังหลวงทั้งสิ้น กรมพระราชวังบวรวิชัยชาญไม่มีพระอำนาจที่จะสะสมไว้

¹ David K. Wyatt, The Politics of Reform in Thailand; Education in the Reign of King Chulalongkorn, (Bangkok: Thai Wattana, 2512), p. 59. "เขาได้รับคำบอกเล่าว่า เมื่อหลายปีมาแล้ว ขณะที่ กรมกรเตรียมทำพื้นดิน เพื่อลงรากฐานสร้างหอประชุมกลางของมหาวิทยาลัยธรรมศา- สตรบนพื้นที่ซึ่งเคยเป็นกำแพงวังหน้ามาก่อน พวกกรมกรเหล่านั้นได้ขุดพบที่ซ่อนอาวุธ และกระสุนแหล่งใหญ่ ซึ่งมีอายุในสมัยศตวรรษที่ 19 และเขาก็เชื่อแน่ว่าอาจเป็นอาวุธที่ สะสมในตอนนี้ก็ได้".

นอกจากพระราชวังหลวงจะมีพระบรมราชานุญาติ¹ จะเห็นได้ว่า ฝ่ายวังหน้าถูกกริรอนอำนาจลงอย่างมากมาย ซึ่งเป็นการสะท้อนให้เห็นถึงพระอำนาจทางการเมืองทหารสูงสุดในรัชกาลนี้และก็ต่ำสุดในรัชกาลนี้เช่นกัน

เมื่อพิจารณาจากผลดีและผลเสียดังกล่าวแล้ว อาจประเมินได้ว่า ผลเสียมีมากกว่าผลดี เพราะการที่กรมพระราชวังบวรสถานมงคลมีพระอำนาจทางการเมืองทหารอย่างมากมาย เป็นการล่อแหลมต่อเสถียรภาพแห่งการเมืองภายในเป็นอย่างมาก หากการเมืองภายในไม่มั่นคงแล้วก็จะเป็นการเปิดโอกาสให้ต่างชาติเข้าแทรกแซงได้โดยสะดวกทีเดียว

ศูนย์วิทยทรัพยากร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

¹ "ประกาศพระราชกำหนด ณ วัน 5 เดือน 3 แรม 5 ค่ำ ปีจอศก 1236", พิมพ์ในถัฏฐิติ สุทธิสงคราม, สมเด็จพระนารายณ์มหาราชศรีสุริยวงศ์มหามงกุฎ, หน้า 812-3.